

35. Ситий Ю., Мироненко Л., Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди палацового комплексу Івана Мазепи на Гончарівці. – С. 13-15.

36. Мезенцев В. Декор палаців І. Мазепи в Батурині. – С. 156-157, 160-161.

Мезенцев В.И. Реконструкции и сравнительный анализ керамического герба И. Мазепы из декора его дворца в Батурине

В статье рассматриваются археологические находки керамических плит с изображением герба и монограммы Ивана Мазепы, которые украшали его дворец на предместье Гончаровке в г. Батурине, и публикуются их графические реконструкции. Проводятся детальные сравнения новооткрытого герба с другими геральдическими эмблемами гетмана. Показано киевское происхождение мастеров, которые оформили Мазепину резиденцию в Батурине гербовыми плитами, и влияние графического искусства Киева и Чернигова на их художественное решение.

Ключевые слова: Батурин, дворец И. Мазепы на Гончаровке, герб и монограмма гетмана.

Mezentsev V.I. Reconstructions and the comparative analysis of Ivan Mazepa's ceramic coat of arms from the decoration of his palace in Baturyn

The article examines the archaeological finds of ceramic plaques depicting Ivan Mazepa's coat of arms and the monogram that adorned his palace in the Baturyn suburb of Honcharivka. It provides a detailed comparison of the newly discovered armorial bearings with this hetman's other heraldic emblems. The Kyivan origin of the masters who embellished Mazepa's Baturyn residence with heraldic plaques and the influence of Kyiv and Chernihiv's graphic art on their design are shown. This article also presents graphic reconstructions of these plaques.

Key words: Baturyn, Mazepa's palace in Honcharivka, hetman's coat of arms and his monogram.

04.04.2011 р.

УДК 94:355.40(477.58) «16»

М.В. Корнієнко

**ДО УЧАСТІ СІВЕРСЬКОГО ЛЮДУ
В РОЗВІДУВАЛЬНІЙ СПРАВІ
ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ**

У роботі досліджується розвідувальна справа гетьмана Івана Мазепи, зокрема участь у ній сіверського населення, наприкінці XVII ст. Акцентовано увагу на кількох епізодах діяльності посланців, котрі вирушали за кордон для збору відомостей за завданням із Батурина чи сповіщали про почуте й побачене постфактум, після поїздки у приватних справах.

Ключові слова: розвідувальна діяльність, посланці, здобуті відомості, Сіверщина, Гетьманщина.

Військова справа доби Гетьманщини, попри понад столітню історію дослідження, досі лишається вельми перспективною сферою зацікавленень для фахових істориків. І йдеться не тільки про те, щоб переглянути давно сформовані концепції та висновки з тієї чи іншої проблематики,

а й привнести щось нове, дослідити набагато ширше коло питань, якому раніше з різних причин приділяли мало уваги або й не приділяли зовсім. До всього, розглядаючи військову справу гетьманської доби через призму аналогічних процесів у західноєвропейських державах ранньомодерного часу, можна віднайти низку як спільних, так і відмінних рис і, таким чином, створити більш менш повномасштабну картину діяльності, успіхів та невдач українських гетьманів на цьому поприщі. Наголос на багатовекторності сучасних історичних досліджень не є випадковим: щоб вести війну чи зберігати мир, потрібно знати наміри потенційного противника. І тут вже перед істориком відкривається новий вимір: інформація та те, якими засобами отримували її правителі за тих чи інших обставин.

Теоретики дипломатичної служби XVII ст., зокрема, сучасник Івана Мазепи Луї Руссо де Шамуа (1645-1711), визначали збір відомостей про країну перебування як одну з головних функцій посла. Останній мав довідуватися і регулярно звітувати своєму правителю про низку речей – від устрою держави, її інтересів до торгівлі та стану військових сил [9, 68-69]. Відповідно, щоб тримати ситуацію під контролем і провадити переговори у вигідному для себе руслі, потрібно бути заздалегідь поінформованим про всі нюанси зовнішніх відносин та найближчі плани інших держав.

Коли мова йде про Івана Мазепу як правителя автономної одиниці в складі Московського царства, дипломатичний вектор, однак, не мав права на існування. Згідно з пунктом 7 Коломацьких статей від 1687 р. «... гетману и всей старшине к польскому королю, и к иным государем, и к крымскому хану ни о чем не писать и не посылать. А естли от которых государей или от хана крымскаго будут к ним письма: и те письма, приняв, им присылать к великим государем к Москве, в приказ Малыя России, а от себя им против тех писем ничего никому не писать» [1, 37]. Утім реалії кінця XVII – початку XVIII ст. та характер стосунків Батурина з Москвою змушували І. Мазепу шукати інших способів впливу на ситуацію – в інтересах своїх та Війська Запорозького. За фактичної відсутності спеціальної інституції, котра б займалася дипломатичними справами, гетьман не полишав намірів налагодити контакти з польськими, кримськими та волоськими правителями [4, 119]. Про обізнаність І. Мазепи з тонкощами зовнішньополітичної лінії Речі Посполитої, Високої Порти та Придунайських князівств також свідчить і те, що Петро I через посильних дяків неодноразово «радився» з ним щодо складних питань. Наприклад, у серпні 1690 р. в Глухові мала місце зустріч гетьмана з В. Постниковим, де йшлося про відносини з Кримських ханством. Зрозуміло, пояснити такі

знання очільника Гетьманщини тільки досвідом попередньої служби при польському дворі видається замалим. Існує низка свідчень про розвідувальну діяльність гетьманських посланців – як таємних, так і з відома чи за наказом царського уряду [7, 29-30, 35].

Дослідження дипломатії та пов'язаної з нею розвідувальної справи Івана Мазепи значно активізувалися за останній десяток років. Це стало можливим завдяки ознайомленню з ширшим колом архівних зібрань та введенню в обіг нових джерел. Завданням науковців було з'ясувати соціальний склад дипломатів та інформаторів, а також мету їхніх місій з огляду на інтереси гетьмана. Найбільш ґрунтовними розробками в цьому питанні видаються праці С.О. Павленка [4; 5]. Дослідник розглядає таємну та прозору дипломатію через біографії її діячів. Як видно з життєписів, кожен відомий історикам посланець отримував від гетьманського уряду конкретне завдання, яке, в деяких випадках, навіть стосувалося намірів Івана Мазепи порвати з Московським царством (хоча така думка лишається дискусійною) [5, 639]. Мазепинську розвідку в контексті військової справи намагався висвітлити О. Уривалкін [8]. Проте відсутність у тексті посилань та розгляд в основному засад організації і бойового шляху козацького реґіменту, що не зовсім відповідає назві книги, не дозволяє говорити про її наукову цінність. Про розвідницькі функції найманих полків у справах військових писали В.М. Заруба [2, 366] та О.Г. Сокирко [6, 87]. Більше про розвідувальний компонент зовнішньої діяльності гетьмана йдеться у вступному дослідженні В.В. Станіславського до упорядкованого ним другого тому листів Івана Мазепи [3]. З опублікованих документів стає зрозумілим, що гетьман не тільки відправляв козаків до Речі Посполитої для збору відомостей чи передачі листів, а й користувався іншими можливостями отримання інформації. Зокрема, новини надходили від торговців, тих, хто їхали за кордон в приватних справах чи, навпаки, іноземців, що приїздили до Гетьманщини [3, 142-144].

Участь козацького населення, котре їхало з розвідувальною місією чи навпаки мало свої цілі поїздки, але натомість по поверненню інформувало гетьмана чи старшину про почуте й побачене за кордоном, потребує додаткового розгляду. Археографічні публікації останніх років надають можливість розглянути цю проблему значно ширше, у якості невід'ємної складової багатовекторної гетьманської політики. Тож далі мова піде про кілька епізодів з життя сіверського люду, що розкривають участь населення в розвідувальній справі Гетьманщини доби Івана Мазепи.

Наприкінці березня 1692 р. гетьман писав до Москви, повідомляючи про привезені мешканцем Глухова відомості з Речі Посполитої. Данило

Зарудний, так звали цього козака, як можна довідатися з листа, попереднього року прийшов до І. Мазепи з чолобитною, де сповіщав про нагальну потребу з'їздити до Крехівського монастиря по той бік Дніпра. Там помер його батько, чернець, по собі лишив чималі статки: «...подлинные отческие имена, в деньгах, и в серебряных вещах остались» [3, 329]. Звідки козаку було про це відомо – питання інше, на яке навряд чи можна знайти відповідь. Тим не менше, гетьман дав дозвіл, пояснюючи царям своє рішення так: «... и я знаючи его Данила человека в Глухове живущого, и что он бывшему гетману Ивану Самойлову несколько лет за челядника служил а ничего, по себе не явил непостоянного» [3, 329]. Під час мандрівки глухівчанин відвідав не тільки монастир, а й певний час мешкав у Львові та Яворові. По поверненні додому він знову прийшов до гетьмана і розповів, що чув і бачив за час поїздки. Останнє заслуговує окремого розгляду. За словами І. Мазепи, Данило «...сказал словесно, о поведених, и о намерениях польских некоторые тамошние речи, которые мирным договором супротивны, и вредительны» [3, 329]. Чи міг простий козак-челядник досконало орієнтуватися в умовах миру з Річчю Посполитою та обставинах, що могли його порушити, видається сумнівним. Очевидно, загальний висновок про ворожість польських настроїв належить саме гетьману, хоча з тексту джерела дізнатися про те напевно не є можливим. Натомість запрошується інший висновок: інформації, привезеної Зарудним, було достатньо, щоб мислити в категоріях підтримки чи заперечення дійсного стану справ місцевою шляхтою. А отже, козак бував у «правильних» місцях і прислуховувався до «правильних» людей та їхніх розмов з того приводу. Таке видається більш вірогідним, якщо припустити, що він попередньо отримав від гетьмана певні усні настанови, на які аспекти суспільного життя звертати особливу увагу. Наскільки І. Мазепа критично ставився до інформації та був зацікавлений у цих подіях, можна судити з його подальших дій. Гетьман довідався, що, перебуваючи в Києві, козак Данило перше розповів розвідані новини тамтешнім російським воєводам. Знаючи, що та розповідь може різнитися від почутої ним, І. Мазепа попросив київського стольника Луку Федоровича Долгорукого надіслати йому список тієї розмови. І такі справді відмінності у мові подорожного були виявлені [3, 329-330]. Зацікавлення гетьмана ситуацією, поміж іншого, полягало в тому, що український правитель не втрачав надії знову приєднати правобережні полки, хотів надати підтримку Семену Палію і тому потребував ширшого кола відомостей [3, 104-105].

Якщо джерел про принагідний характер роз-

відки існує не так багато, то про цілеспрямованість розвідницьких поїздок в гетьманських листах до Москви йдеться частіше. Так, у липні 1691 р. Іван Мазепа писав царям між інших новин і про результати поїздки батуринського козака Василя Полянки до волоських земель. Він мав супроводжувати в дорозі додому посланця від правителя Волощини і разом з тим дізнатися, що там відбувається. У Яссах розвідник зустрівся зі своїм земляком Олихвером, відправленим туди раніше для збору відомостей. Дорога до Гетьманщини для них обох виявилася вкрай важкою, першим до Батурина з листами й інформацією дістався Полянка. Привезені ним новини стосувалися не лише подій і настроїв на волоських теренах, а й справ військових: переміщення орд, походу польського короля на допомогу Габсбургам, позицію Порти щодо можливого замирення з Московським царством та його умови [3, 278-279]. У квітні 1697 р. до гетьманської столиці з Причорномор'я повернувся ніжинський козак Згура Стилле, котрого І. Мазепа відправляв «...для проведывання вестей, о тамошних поведених, и неприятельських намерениях» [3, 504]. Цю місію можна назвати більш ніж успішною: посланець привіз не тільки відомості загального характеру про настрої і наміри в середовищі османського народу, а й креслення Очаківської фортеці [3, 504]. 1699 р. до Криму було відправлено мешканця Батурина Антона Гречина, «...есмь бутто в купецком деле... добре искусного турецкому и татарскому языку, и тамошних крымских краев сведомого» [3, 588]. Повернувся він до гетьманської канцелярії разом з татариним, котрий віз Івану Мазепі листи від каймакана перекопського і Кантир-мурзи [3, 588]. Об'єднує ці епізоди те, що гетьман як просив дозволу з Москви на відправлення посланців з розвідницькою метою, так і по їхньому приїзду писав про результати мандрівки чи відпуслав розвідників для усного повідомлення до царської резиденції [3, 330, 504, 588]. Це свідчить про його прагнення бути оперативним поінформованим про ситуацію в сусідніх державах, що мала відношення до Гетьманщини, не втрачаючи при цьому довіри царів (царя) через можливі підозри у таємних зносинах з тамтешніми правителями.

Таким чином, сіверські козаки були задіяні в розвідувальній справі гетьмана Івана Мазепи – принагідно й у спланованих місіях. Користуючись ситуацією або ж діючи під прикриттям, вони добували відомості про настрої, наміри та події в Речі Посполитій, Кримському ханстві, Волоському князівстві. Ця інформація була важливою у справі військовій, коли йшлося про ординські навали, щодо перспектив миру чи війни, про що вартувало знати заздалегідь. З огляду на це, гетьман діяв в інтересах не тільки Гетьманщини, а й Московського царства загалом. Подальші ж дослідження розвідувальної

справи тієї доби та її зв'язок з реаліями південного і західного порубіжжя по обидва боки кордону в 90-і роки XVII ст. дозволить глибше дослідити як внутрішню політику, так і зовнішньополітичні прагнення гетьмана Івана Мазепи.

Посилання

1. Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 1054 с.
2. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII ст.: Монографія. – Дніпропетровськ: ПП Ліра ЛТД, 2003. – 464 с.
3. Листи Івана Мазепи / Упор. та авт. вступн. дослідж. В.В. Станіславський. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2010. – Т. 2: 1691-1700. – 2010. – 752 с.
4. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 602 с.
5. Павленко С. Представники таємної та прозорої дипломатії за гетьманства Івана Мазепи (1687-1709 рр.) // Україна дипломатична: науковий щорічник. – К., 2004. – Вип. 4. – С. 638-665.
6. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669-1726 рр.: Наукове видання. – К.: Темпора, 2006. – 280 с.
7. Таирова-Яковлева Т. Іван Мазепа и Российская империя // Матеріали міжнародної наукової конференції «Іван Мазепа та його доба: історія, культура, національна пам'ять» (15-17 жовтня 2008 р., Київ – Полтава). – К.: Темпора, 2009. – С. 26-40.
8. Уривалкін О. Таємниця розвідок (діяльність таємних служб на території України). – К.: КНТ, 2007. – 352 с.
9. Шамуа, Луи Руссо де. Представление об идеальном после. – М.: Научная литература, 2004. – 160 с.

Корниенко М.В. К участию населения Северщины в разведывательной деятельности гетмана И. Мазепы

В работе исследуется разведывательное дело гетмана Ивана Мазепы, в частности участие в нем северского населения, в конце XVII ст. Акцентировано внимание на нескольких эпизодах деятельности посланников, которые отправлялись за границу для сбора сведений по заданию из Батурина либо извещали об услышанном и увиденном постфактум, после поездки по личным делам.

Ключевые слова: разведка, посланники, добытые сведения, Северщина, Гетманщина.

Korniienko M.V. To participation of Siverians in the intelligence activity of hetman Ivan Mazepa

The intelligence activity of Ivan Mazepa is in-process probed, in particular of Siversky people involved in it in the end of the 17th century. Attention is accented on a few episodes of the activity of envoys that were sent abroad by Hetman for data acquisition or notified news post factum after their trips in private causes.

Key words: intelligent service, envoys, extracted information, Siverschyna (Severia), Hetmanate.

31.03.2011 р.